

Csikóhal és darázsderék

Burgenland térképezett földrajza

A térképezés fontossága a nemzetállami gondolattal együtt erősödött meg. Az egyes népek, nemzetek által belakott területet egyre fontosabb volt behatóan ismerni és térképezni. Az államszolgáló tudományok sorában így a földrajzzal együtt a kartográfia is fontos szerepet kapott. Az Osztrák–Magyar Monarchia esetében a 18–19. századi katonai és a kataszteri felmérések jól jelzik ezt a folyamatot.¹ A térképezés azonban, mint a földrajzi tudás egy új formája, nemcsak stratégiai, gazdasági célokból vált fontossá, hanem önmagában is; maga a térképi alakzat (*geo-body*) is a nemzetállami identitás fontos elemévé válhatott. A térképek látszólagosan objektív leképezései a földrajzi térnek, valójában azonban igencsak szubjektív alkotások.² Ennélfogva a térképek váltak egy területről való földrajzi diskurzus meghatározóivá, illetve kereteivé a területről való gondolkodásnak. Tehát visszahatottak arra, hogy miképp látunk egy területet, szó szerinti és átvitt értelemben is, annak földrajzi valójában. Akár úgy is, hogy még csak egy elképzelt területről van szó.³

A térképek fontossága a 20. században tovább nőtt, a térképek az első világháborút lezáró békekonferencia során kiemelt szerepet játszottak; a tárgyalóasztalok mellett felsorakozott politikusok, szakértők, köztük geográfusok területi vitáiban a földrajzi tudás, így a térkép – mint eszköz és információ – megkerülhetetlen lett, igaz, elsősorban a győztesek érdekeit szolgálhatták.⁴ A „térképezett történelem” folytatódott a revíziós politikát hirdető vesztesek és az új országterületet „felfedező”, azon nemzeti identitást kiépítő győztesek részvételével. Mondhatni, az első világháború óta a térképek jelentősége – bár változó, de – töretlen, gondoljunk csak a második világháborúra vagy a hidegháború időszakára.⁵

Burgenland létrejötte sajátos abból a szempontból, hogy két vesztes ország közötti területátcsatolásról van szó. A sorsdöntő Párizs környéki békék, vagy a sop-

* A szerző az ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszékének habilitált egyetemi docense (1117 Budapest, Pázmány P. st. 1/c, janko.ferenc@ttk.elte.hu). A tanulmány elkészítését az MTA BTK Lendület 10 Generáció (1767–2017) Kutatócsoport és a K-125001 „Geographical Interpretations of the Trianon Treaty” c. projekt (Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap, K 17 pályázati program) támogatta.

1 Szilágyi, 2017.

2 Monmonier, 1991

3 Winichakul, 1994. 16–17., 129–139.

4 Heffernan, 1996, 2002; Seegel, 2018; Győri–Withers, 2020; Demeter–Bottlik, 2021; Farkas, 2021.

5 Henrikson, 1975; Rónai, 1989; Herb, 1997; Bowd–Clayton, 2015.

roni és Sopron környéki népszavazás százéves évfordulója jelentősen ösztönözték a Burgenland kialakítását-kialakulását övező történéseket számba vevő kutatásokat. Nemcsak arról tudunk már jóval többet, hogy milyen tényezők vezettek a németek lakta Nyugat-Magyarország Ausztriához csatlakozásához, milyen szerepet játszott a Tanácsköztársaság időszaka, a szláv korridor kérdése vagy éppen az amerikai béke delegáció szakértő tevékenysége, hanem a történetek kihatása is meglehetősen jól ismert a tartomány két világháború közötti sorsára nézve.⁶ Különösen ha a burgenlandi irodalmat is számba vesszük,⁷ de utalhatunk a külföldi, osztrák–magyar koordináta-rendszeren kívüli szerzők munkájára is, akik már csak eltérő nézőpontjaik miatt is érdekes meglátásokkal gazdagították a térség történelmének irodalmát.⁸ Jelen írás azzal foglalkozik, hogy Burgenland miként jelent meg a térképen, hogyan ábrázolták, mit tartottak fontosnak feltüntetni a térképen és mit nem; milyen magyarázatok kísérték térképi formáját, térképi alakjával összefüggésben milyen földrajzi diskurzusok alakultak ki a két világháború között. A tanulmány a nyomtatott formában megjelent térképek közül válogat, azok megjelenési kontextusát is vizsgálja.

Burgenland a soproni népszavazásig

A korabeli olvasók már egy-egy századfordulós atlaszban⁹ is rácsodálkozhattak a *Heinzen* és *Heidebauern* feliratokra. Számba vehették és térképen is észrevételezhatték az Aurel Popovici által nemzetiségi alapon átcsatolni javasolt nyugat-magyarországi területet az újrarendezett Nagy-Ausztriai Egyesült Államok részeként.¹⁰ Így már akár a századelőn is elgondolkozhattak arról, hogy ez a németek által lakott sáv miként is nézne ki Ausztria részeként, és mi lenne a tartományi székhelye. Az első világháború után a már komolyabban elképzelt *Deutschwestungarn* 1919-ben jelent meg először térképen. Az egyik ilyen ismert térkép szerzője, Richard Pfaundler még 1906 és 1908 között dolgozott az osztrák statisztikai hivatalban. Lehet, éppen azért kapta ő a nyugat-, illetve a dél-magyarországi németiség etnikai térképezésének feladatát, mert az említett terület kérdése már része volt az osztrák közbeszédnek Popovici írása vagy az *Alldeutsches Tagblatt* 1905–1906-os, a *Heinzenland* átcsatolását egyaránt felvető cikkei¹¹ következtében. Pfaundler volt az osztrák béke delegáció háttérszakértője, ő készítette a Nyugat-Magyarország átcsatolását alátámasztó és követelő osztrák pamfletet is. Az ebben a munkában megjelenő térkép (1. ábra) eredetileg a *Német nyelvterület Nyugat-Magyarországon* címet viselte, ám mégiscsak volt olyan sugallata, hogy ez akár az átcsatolt terület is lehetne.

6 Tóth, 2020; Törő, 2020a, 2022a; Jankó, 2021; Murber 2021a, 2021b; Ujváry, 2021.

7 Békési, 2007; Rathkolb et al., 2021.

8 Haslinger, 2000; Vares, 2008; Pittaway, 2008; Imre, 2015.

9 Langhans, 1897, 1903.

10 Popovici, 1906.

11 Tóth, 2020. 44–45.

Ennek nemcsak a térképhez mellékelt írás a bizonyítéka, amelyben Pfaundler részletesen elemezte az átcsatolásnak a területi és népességmegoszlási variációit,¹² hanem a térkép utóélete is. Benno Imendörffer bécsi tanár, a terület átcsatolását követelő szerzők közé felsorakozva, a térképet átvéve még jóval konkrétabbá tette annak üzenetét. A térkép címét *Német-Ausztria nyugat-magyarországi területi követelése* formára változtatta, és a jelmagyarázatot is átfogalmazta (2. ábra). A sraffozott terület az áthangolt térképen már nem a német nyelvterületet jelölte, hanem Német-Ausziát és a Német-Ausztria által követelt magyarországi területet. A térkép további elemeiben egyébként változatlan maradt, egy egyszerű vázlatról volt szó, amely a többségi etnikai térképezési elv nagyvonalú alkalmazásával készült, figyelmen kívül hagyva mind a horvát, mind a magyar nyelvterületeket a kérdéses területen. Azt is mondhatjuk, hogy Imendörffer tulajdonképpen korrigálta Pfaundler térképét, hiszen míg a nyelvterület ábrázolása lehetett volna pontosabb, a területi követelésekbe viszont nem szokás enklávákat vagy – a másik ország szemzögéből – enklávákat berajzolni.¹³

Történetesen 1919. június 16-án az osztrák béke delegáció nagyjából a Pfaundler által lehatárolt, nyugat-magyarországi németek lakta területre nyújtotta be területigényét, miután közel két héttel korábban kézhez kapta a világháborús győztesek első javaslatát Ausztria határaitra vonatkozóan, amely érvényben hagyta a történeti Lajta–Lapincs-határt.¹⁴ Imendörffer szövegének dátumos utalásaiból viszont kiderül, hogy 1919. május végén készítette írását, amelyben még meglehetősen borúlátó volt Nyugat-Magyarország kérdésében.

Az amerikai delegáció geográfus szakértője, Lawrence Martin a Coolidge-misszió tagjaként már 1919. február végén papírra és térképre vetette *Deutschwestungarn* átcsatolásának javaslatát. A térkép-vázlatok rajzolásához a *Militärgeographisches Institut* etnikai és alaptérképeit, illetve a Budapesten Teleki Páltól kapott magyar etnikai térképeket, így például a *Carte Rouge*-t is felhasználta.¹⁵

Miután a békekonferencia nagyjából Ausztriának ítélte a Martin által javasolt területet, az első térképek is megjelentek. Az egyik ilyen viszont egy másik műhelyhez, a Freytag & Berndt kiadóhoz és az általa gondozott *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift* folyóirathoz kötődik. A Leo Helmer bécsi professzor rövid írásos kísérszövege mellett megjelenő térkép – a megjelenés évfolyama 1921 – még a soproni népszavazás előtti időszak állapotát tükrözte. Ahogy Helmer írta, még csak előfutára volt a később kiadandó falitérképeknek és kézi térképeknek. Mert amint a szerző fogalmazott, „az iskola feladata, hogy megnyerje ezt a csodálatos tartományt a gyerekek számára. Ehhez természetesen mindenképp az kell, hogy a tanár rendelkezésére álljanak a szükséges eszközök könyvek, térképek formájában.”¹⁶ De Burgenland földrajzi küldetését is számba véve úgy fogalmazott, hogy a tartománynak nemcsak egy határtérségnek kell lennie, hanem hidat is kell

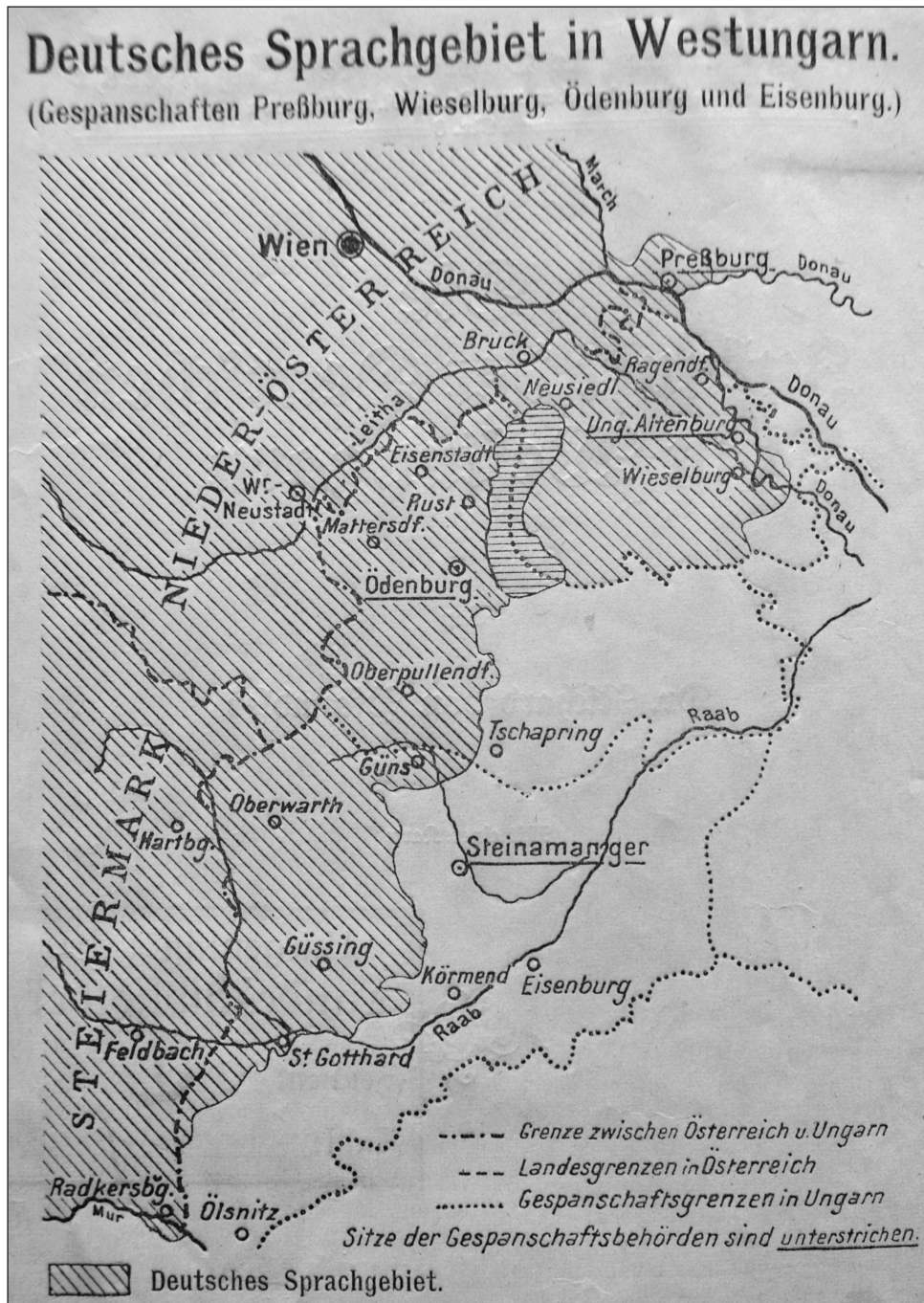
12 Pfaundler, 1919.

13 Imendörffer, 1919

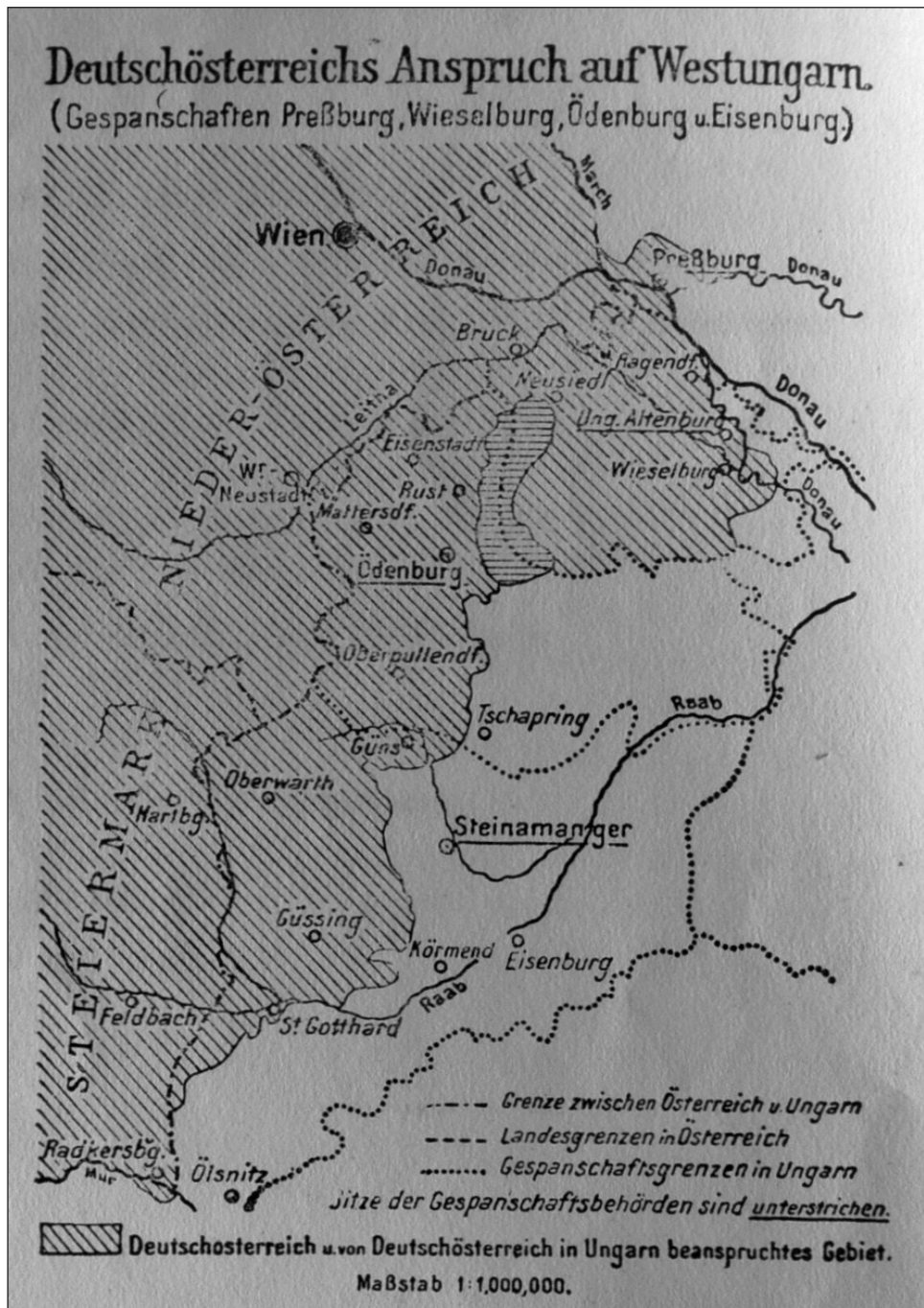
14 *Bericht*, 1919. 131., 138–139., 143–144.; Bodo, 1941. 71.

15 Brettl, 2021; Jankó, 2021.

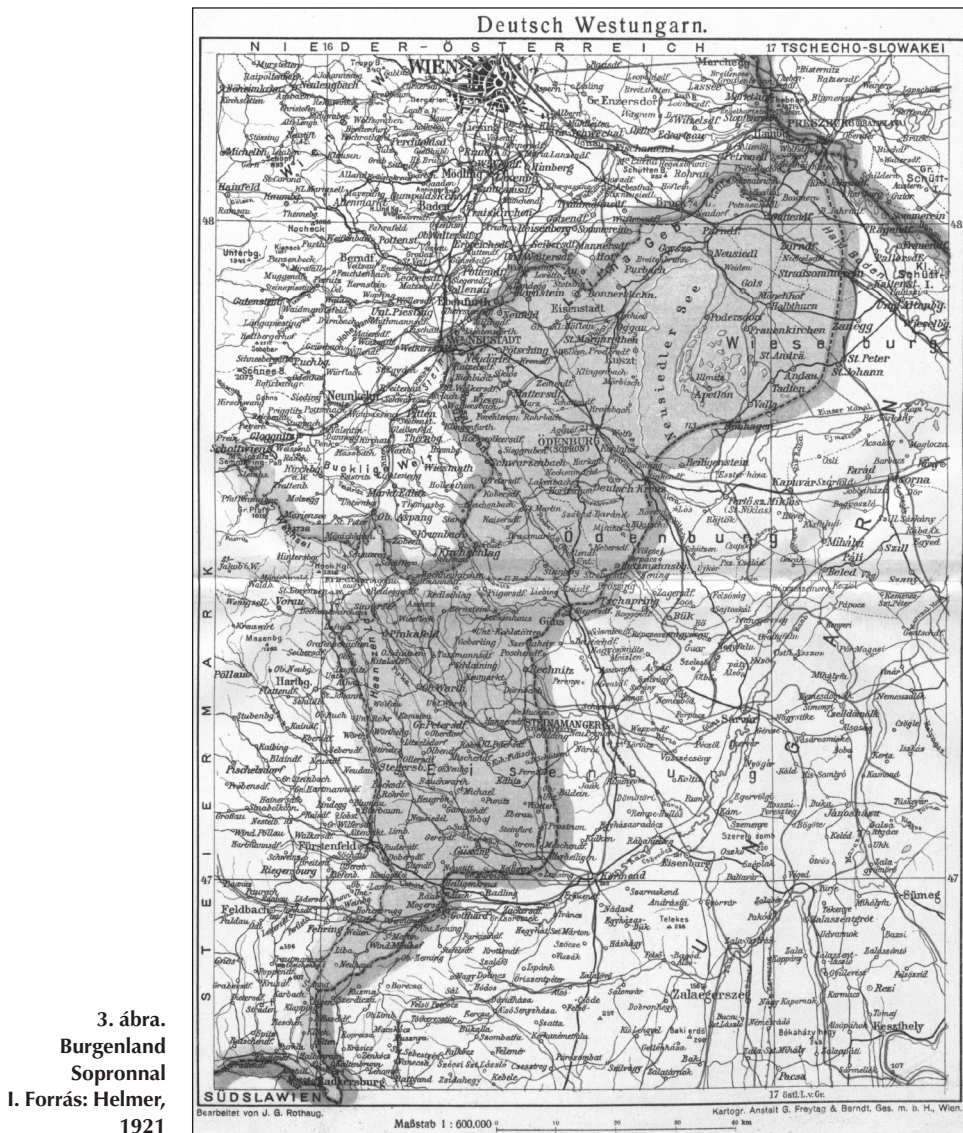
16 Helmer, 1921. 16.

1. ábra. Pfaundler térképvázlata és Imendörffer általi korrekciója. Forrás: Pfaundler, 1919

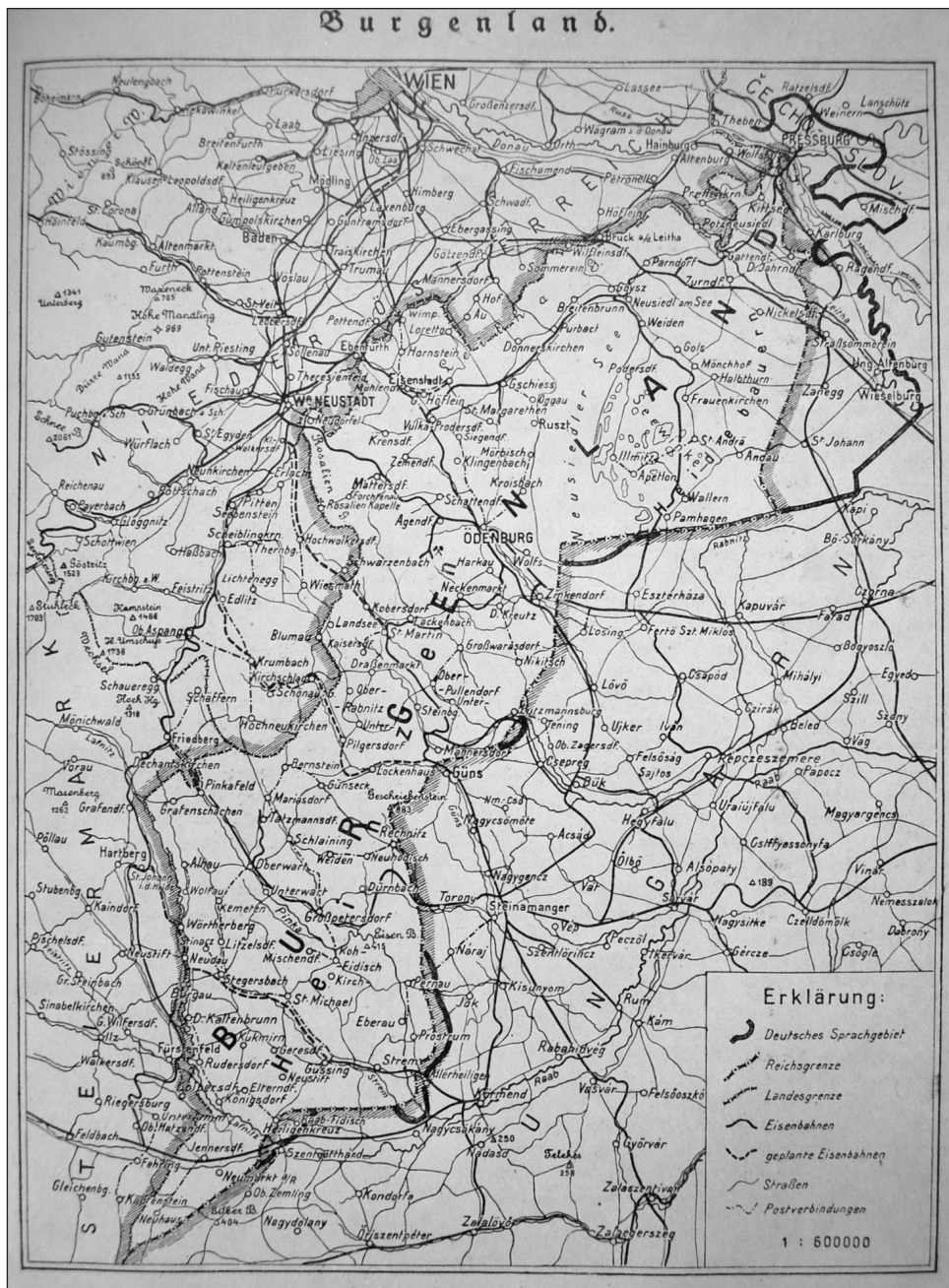
2. ábra. Pfandler térképábrázolásának Imendörffer általi korrekciója. Forrás: Imendörffer, 1919

3. ábra.
Burgland
Sopronnal
I. Forrás: Helmer,
1921

képeznie, amelyen keresztül a németiség és Magyarország kicseréli anyagi és szellemi termékeit. Kétségtelen, hogy a tartomány térképi alakja is hozzájárult ezekhez az alaki metaforákhoz.

A mellékelt térkép – amelynek szerkesztője a folyóirat-alapító Johann Rothaug volt – érdekessége, hogy a meglévő osztrák–magyar szelvények korrekciójával készült, tehát a megyefeliratok még a korábbi állapotot tükrözték (3. ábra). Alapvetően tehát közigazgatási-közlekedési térkép volt, magassági színezése, árnyékolása nincs, sem jelmagyarázat, ám jól látható, hogy az új határ futása még igencsak egyenes, művi, nincs a településhatárokhöz igazítva. Emellett a térképen a név-

4. ábra. Burgenland Sopronnal II. Forrás: Stepan, 1920

anyag, különösen a településnevek domináltak. A hegységek közül csak a határhegységek, így a Rozália- és a Lajta-hegység, a néprajzi nevek közül pedig csak *Heanzenland* (Hienzföld) szerepel az egyik szóalakban, Pinkafőtől nyugatra egy kis területre beszorítva. Ugyanis eredetileg jóval nagyobb területet jelölt, sőt a tartomány végső nevéként is felmerült. A településnevek nem egységesek és következetesek, többségük német alakban, de számos település csak magyar alakban szerepel (például Valla, Ruszt, Szabadbáránd, Liba). Érdekességszámba megy, hogy néhány településnek régi alakjára bukkanhatunk, így a mai Nagymarton (Mattersburg) még Mattersdorfként, Nyulas (Jois) pedig Goyszként szerepel a térképen. Sopron, mint székhelyvárományos nincs kiemelve, csak társaihoz hasonlóan vármegyeszékhelyként kapott nagyobb betűméretet, és egyszerre német és magyar nevet is.

A másik térkép a korszakból Eduard Stepan ünnepi kötetében jelent meg, a tartományt köszöntő tanulmánykötet utolsó oldalán (4. ábra).¹⁷ Ugyan 1920-as keltezésű, azonban nem lehetünk biztosak abban, hogy ez a verzió a korábbi, annál is inkább, mert ezen már egzaktabb rajzolatú az új osztrák–magyar határ nyomvonala. Viszont a térkép rajzolójáról nem tudunk semmit, és a térképre sem reflektáltak közvetlenül a tanulmánykötetben található írások, amelyeket majdnem kizárólag a tartományon kívüli osztrák, kisebb részben soproni német értelmiségi szerzők jegyeztek.¹⁸ Maga a térkép szintén közigazgatási és közlekedési szempontból ábrázolja a tartományt. A jelmagyarázaton láthatók például a tervezett vasútvonalak; a térképrajzoló, mondhatni, lelkesen továbbvezette a Magyarországra orientálódó, egy-egy burgenlandi városkában végződő vonalat. Így például a Körmend–Német-újvár-vonalat Hartbergig, a Szombathely–Pinkafő-vonalat Friedbergig (ez az egy valósult meg néhány évvel később), a Wechsel-vasútból pedig átkötést tervezett Kirchsclagon át Kőszegig, a Sopron–Kőszeg-vasútból pedig leágazást Sopron-szentmártonnál Bécsújhely irányába. Ezt értelmezhetjük úgy is, hogy igyekezett, legalább vizuálisan, máris Ausztriához kapcsolni a tartományt, és erre a vasúti közlekedés bővítése tűnt ekkor a legcélravezetőbbnek.

A térkép másik érdekessége, hogy vastag vonal jelezte azokat a helyeket, ahol az új határ futása eltért a német nyelvterület keleti határától. De a térkép politikai jelentősége nem csak ez. Egyrészt itt az ábrázolt tartományon végighúzódik a Burgenland név, legnagyobb betűtípussal, a települések között a legnagyobb betűméret Soproné, a tartomány székhelyéé, amely a kötet írásaiban is kitüntetett szerepet kapott. Másrészt a két tájnév, a *Heinzen* és a *Heidebauern* is adekvát módon megjelenik a tartomány déli és északi részén. Nem véletlenül, hiszen Stepan *Festschriftje* a hiencek és a heidebauererek népét köszöntötte előszavában az Ausztriával való egyesülés alkalmából. A Helmer–Rothaug-térképpel összevetve: a névanyag itt kizárólag német, még sok esetben a magyar oldalon is. A hegyrajz itt sem jellemző, újfent csak a Lajta- és a Rozália-hegység szerepel, a Kőszegi-hegységből pedig legalább az Írott-kő (Geschriebenstein) felirat rákerült a térképre, csakúgy, mint a Fertőzug német elnevezése (Seewinkel).

¹⁷ Stepan, 1920.

¹⁸ Jankó, 2021. 77.

Burgenland alakot ölt

Burgenland földrajzi megismerésében fontos szerepet játszott a grazi egyetem földrajzi intézete és annak két munkatársa, Robert Sieger professzor és Marian Sidaritsch tanársegéd. Sieger még az osztrák békedelegáció tagjaként találkozott Burgenland kérdésével, és ennek folyamányaként, valamint Teleki vörös térképét megismerve, foglalkozott az etnikai térképezés gyakorlati problémáival, különösen a ritkán lakott területek ábrázolásával. Tanulmánya születési körülményeit barátjával, a már említett *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift* főszerkesztőjével, Karl Peuckerrel folytatott levelezéséből részletesen ismerjük.¹⁹ Az íráshoz rövid hozzászólással és a Sieger által tervezett térkép megrajzolásával Sidaritsch is hozzájárult (5. ábra).²⁰ Sieger Burgenland szó szerinti „felfedezésére” hallgatói tanulmányutakat is vezetett tanársegédjével 1922–1923 során, amelyből számos tanulmány született.²¹

Sidaritsch a burgenlandi térkép mellett még két esettérképet készített Sieger cikkéhez. Tirol ábrázolásában a lakatlan területek szinte dominálják a térképet, az etnikumok színei csak a völgyeket töltik ki, Stájerország és Karintia nyelvhatárzónájában is helyenként igen jelentős, összefüggő területet tesznek ki a lakatlan hegyeségi területek. Ezekhez képest Burgenland területén csak a Hanság, a Fertő és a Fertőzug, a Lajta-, a Rozália- és a Kőszegi-hegység esetében jelzett kisebb-nagyobb lakatlan területet. Érdekes módon a Soproni-hegységben nem, talán azért, mert az kisebbítette volna az elszakított soproni népmetség térképi megjelenését, vagy ezzel együtt így akarta kompenzálni a nagyobb népsűrűségű városi terület ábrázolási hátrányát. (Teleki módszertani újítása a lakatlan területek ábrázolása mellett éppen az volt, hogy a népsűrűségi problémát a népesség területarányos ábrázolásával kezelte.)

Ha a térképre pillantunk, az is nyilvánvalóvá válik – de ez látható a levelezésből is –, hogy a megjelenési dátummal ellentétben a tanulmány és a térkép minden bizonnyal 1922 elején jött ki a nyomdából, mert az új határ vonala már az 1921. végi soproni népszavazás utáni, ám még a végleges kijelölést végző határbizottságok 1922–1923-es munkája²² előtti állapotot mutatta. Sidaritsch térképét érdemes Pfaundler vázlatával is összevetni, amelyhez képest jóval pontosabban ábrázolta az etnikai viszonyokat. Magyaróvár és Moson magyar többségű területként például egy kis német nyelvszigetet (Máriakálnok, Magyarkimle) vágott le. Láthatók voltak a nagyobb horvát nyelvszigetek is, az önálló, környezetüktől eltérő településeket pedig Sidaritsch kis mértani jelekkel ábrázolta. A térkép egyébként feltűnően kevés településnevet tartalmazott, mivel azok nehezítenék a színek érvényesülését, és a főbb folyók mellett más vonalas elem sem rontotta az olvashatóságát. Kismarton – amely ekkor még nem volt tartományi székhely – érdekes módon már némi kiemelést, komolyabb szimbólumot kapott a többi burgenlandi településnél.

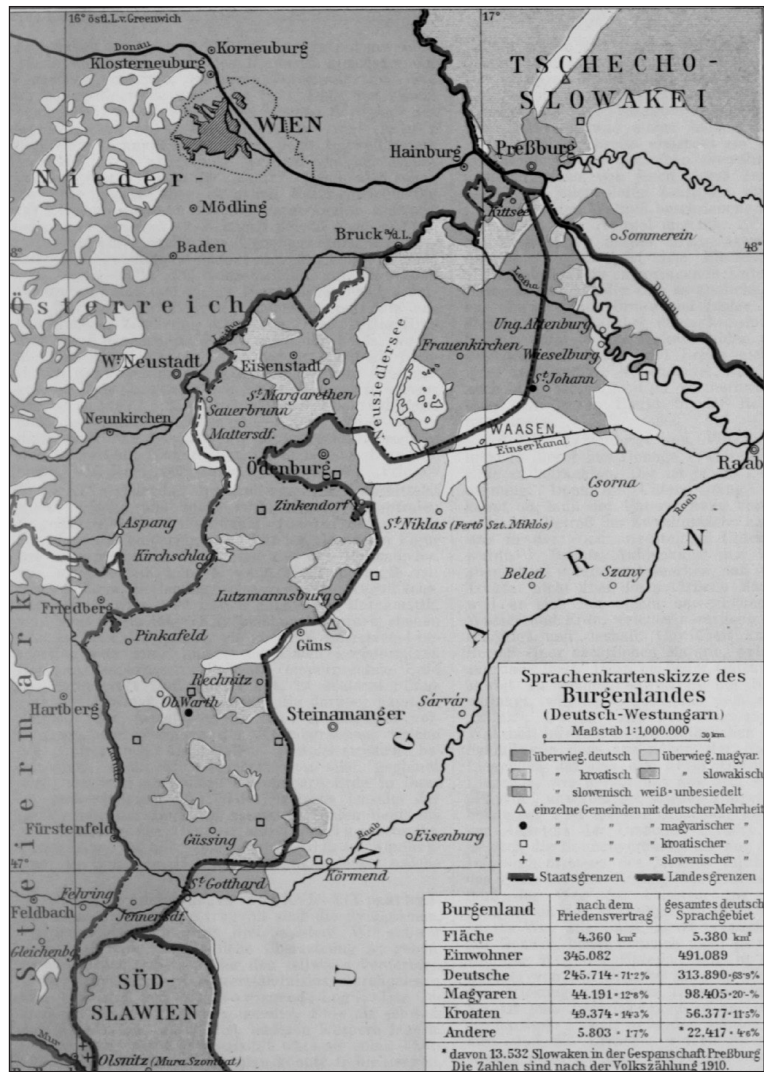
19 Jankó, 2021. 70–73.

20 Sieger, 1921, 1922; Sidaritsch, 1921.

21 Jankó, 2021. 87–99.

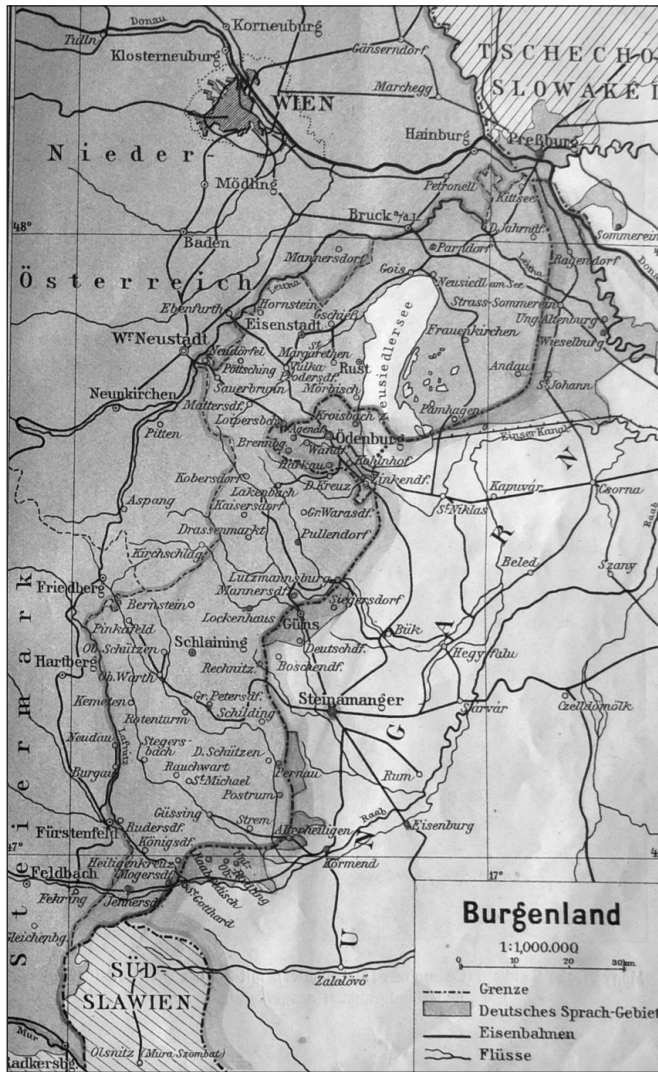
22 Jankó-Tóth, 2008. 99–103.; Murber, 2021b 133–134.

5. ábra.
Burgenland és környezete etnikai viszonyai. Marian Sidaritsch térképe. Forrás: Sieger, 1921. 147.

Sidaritsch térképéhez alapvonalában nagyon hasonló térképet találunk Viktor Miltschinsky későbbi bécsi főiskolai igazgató munkájában. Ő a soproni népszavazás igazságtalanságát írta meg osztrák nézőpontból, részben saját tapasztalatai felhasználásával, tekintve hogy népszavazási biztos volt annak idején.²³ A térképek hasonlóságának oka (feliratok, vonalak futása) az volt, hogy mindkettő a Freytag & Berndt kiadóban nyerte el végső formáját. A mai határral összevetve egészen furcsa a szentgotthárdi kiugrás formája, vagy a nagycenki kitüremkedő határszakasz, mindamellett, hogy Miltschinsky térképe is a soproni népszavazás utáni, de még nem a végleges határváltozatot mutatta (6. ábra). A hasonlóságok mellett

23 Miltschinsky, 1922; Tóth, 2020. 234., 360.

6. ábra. Burgenland és a német nyelvterület.
 Forrás: Miltshinsky, 1922. 17.

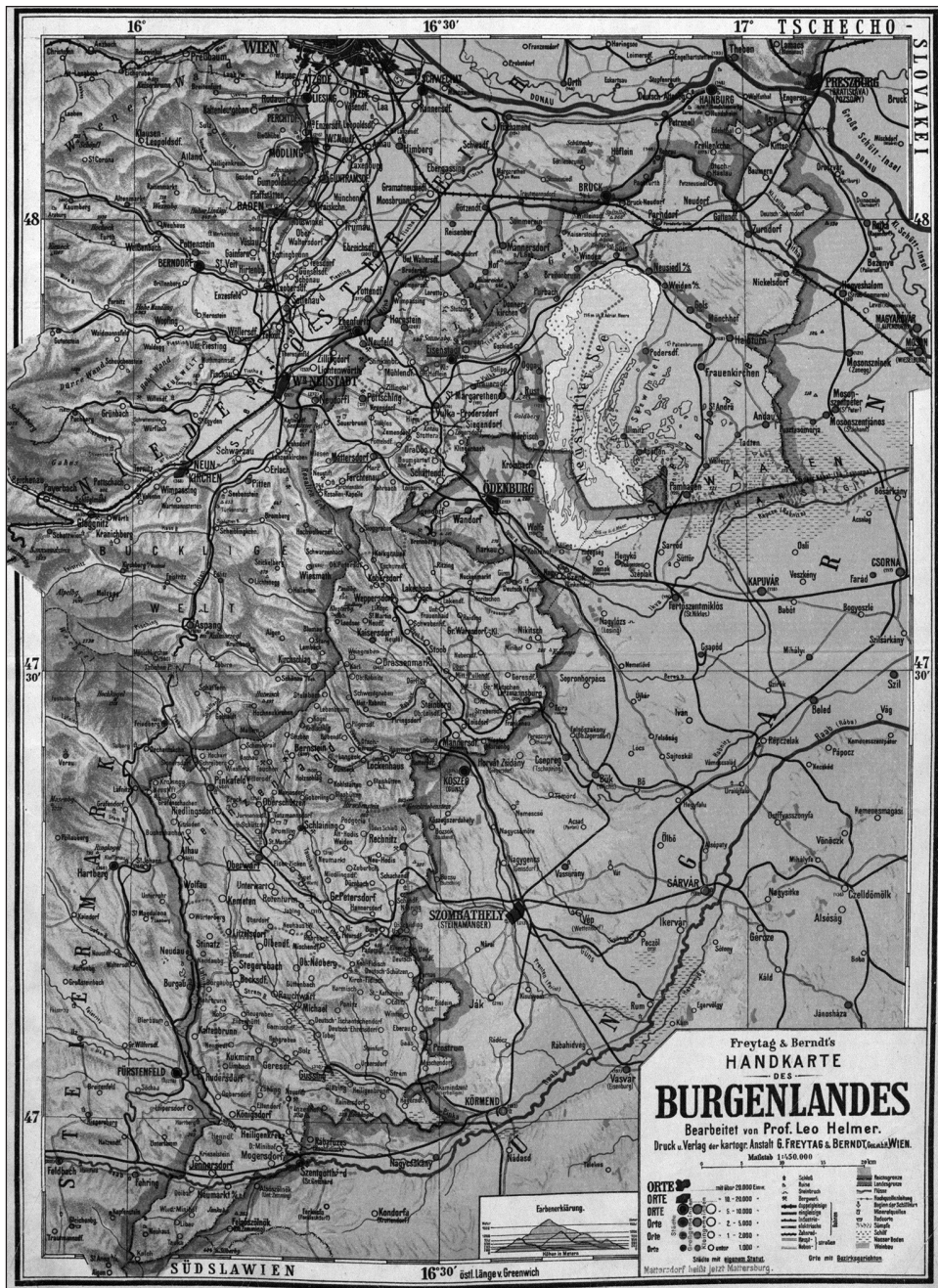
lényegesek a különbségek is. Ez utóbbi térkép Pfaundler üzenetéhez visszatérve az egységes német nyelvterület mellett érvel, továbbá a határhúzás és a soproni népszavazás igazságtalansága mellett. Ebben előfutára volt tehát a geopolitikai térképeknek, hozzájárulva a burgenlandi veszteség narratívájához is. Az eredeti piros szín, mint ahogy Sidaritschnál, Telekinél és más etnikai térképeknél, a saját etnikumot mutatja, a megszakíthatatlanságot, az összetartozást. A nem átcsatolt, veszteséglistán lévő területeken a burgenlandihoz hasonlóan sűrű a települések névvel való szerepeltetése is. Érdekességszámba megy, hogy Kismarton és Ruszt mellett a déli tartományrészen Városszalónak (Schlaining) települése ki van emelve, pedig ezt népességszáma, funkciói nem, legfeljebb impozáns vára indokolhatta.

Ahogy azt Leo Helmer beharangozta: 1923-ra megjelent a végleges Burgenland-térkép a Freytag & Berndt gondozásában (7. ábra). Ennek egy változatát eredetileg Johann Kaindlstorfer bécsi földrajztanár Burgenland-cikkéhez csatolták volna²⁴ – ugyancsak a Peucker-féle *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*-ben –, ám ekkor még nem állhatott rendelkezésre, hiszen a határvonal csak 1922–1923 fordulóján rögzült, e térkép pedig már a végleges állapotot mutatja. A megjelenési dátum (1922) problémájára csak a folyóirat időbeli csúszással való megjelenése lehet a magyarázat.

A térkép ily módon keletkezési körülményeit illetően két szék közé esett, sem Kaindlstorfer üdvözlő írása, sem Sidaritschnak az első burgenlandi tanulmányt bemutató írása nem reflektált rá. Mondhatjuk, hogy a térkép nem is akart többet mondani, mint hogy Burgenland végérvényesen megszületett – a térképen is, végleges formájában. A Leo Helmer által szerkesztett térkép a mai térképolvasó szemnek is megszokott magassági színezéssel, a főbb felszíni elemekkel (folyók, tavak, mocsarak), külön kitüntetetten a szőlőterületek ábrázolásával, a települések nagyság és jogállás szerinti, a vasutak és az utak részletes differenciálásával, a főbb pontszerű elemek (kastély, várrom, bánya, ásványvízforrás, fürdő) feltüntetésével készült. Látszólag semmi különös nincs benne, a tájnevek is nagyjából ugyanazok, mint elődje esetében, a Lajta-hegység, a Rozália-hegység, a kis területre beszorított *Heinzenland* mellett a *Seewinkel* és a *Heidebauern* megnevezés látszik még. Kivehetők a főbb közigazgatási szintek: az ország-, a tartomány- és a járáshatárok, a tartományi és a járásszékhelyek is.

A térkép tehát azt üzenete, hogy Burgenland van. Mivel teszi ezt? Elsősorban a markáns határvonalakkal, a tartományi és az országhatár egyező erősségű színes sávval való kiemelésével, másodsorban a vasútvonalak erős vonalaival. Harmadsorban pedig azzal, hogy a tartomány székhelye Ödenburg. Legalábbis az olvasó meg van tévesztve, akár annak látszódnak, amíg észre nem vesszük, hogy Sopron valójában Magyarországnál van. Mi a megtévesztő? Egyrészt azon települések, amelyeket eredendően Ausztriának ítélték, így a soproni és Sopron környéki népszavazás területén lévők (a népszavazási terület határát is halvány vonal jelzi), valamint a Vas megyében a határbizottságok munkája révén országot cserélt települések (például Szentpéterfa, Felsőcsatár stb.) kizárólag német nevükön szerepelnek, Sopron esetében sem írták oda a magyar településnevet. Másrészt, míg sem a magyar, sem az alsó-ausztriai és stájer járás- (bírószági) székhelyek és az úgynevezett szabad (régén: királyi) városok esetében nem szerepelnek a közigazgatási funkcióra utaló piros és fekete névaláhúzások, Sopron, azaz Ödenburg viszont megkapta mindkét aláhúzást is, nagysága mellett ez is kiemeli vizuálisan a térképből.

24 Kaindlstorfer, 1922.

7. ábra. A végleges Burgenland-térkép, Freitag & Berndt 1923. Forrás: Sidaritsch, 1922

Geopolitika és Burgenland vége

Az 1920-as években is meghatározó volt a pángermán ideológia, Ausztria és Németország egyesítésének a gondolata,²⁵ amely a földrajzosok körében nagy népszerűségnek örvendett. Az egységes német tér elképzelését olyan koncepciók segítették,

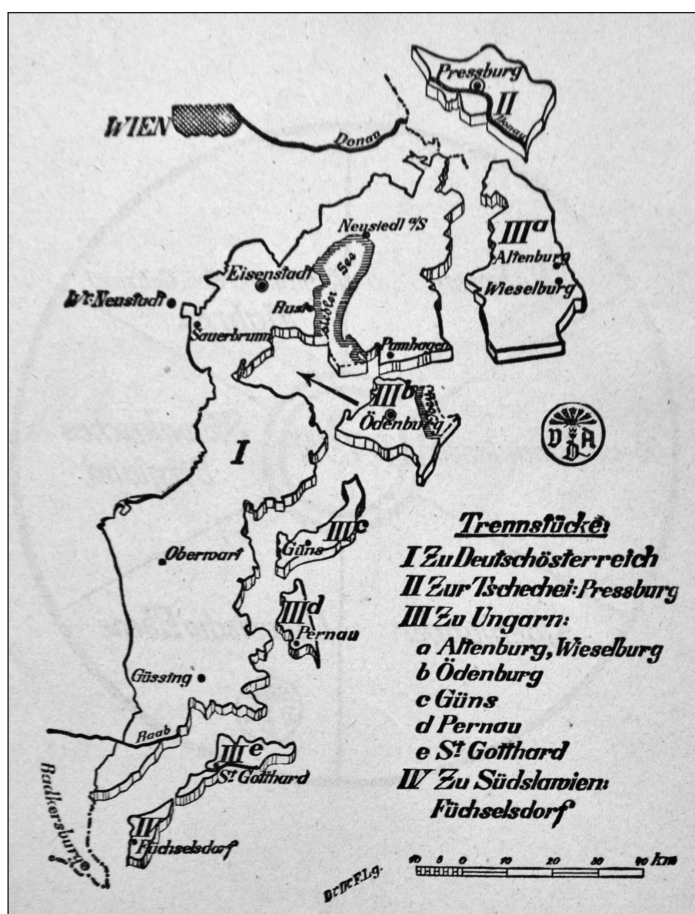
8. ábra.
Burgenland veszélyes
fekvési helyzete.
Forrás: Pleyer, 1929. 13.

mint a nép- és kultúrtajal-elmélet, a határnémetség fogalma, vagy az élettérelmélet.²⁶ A térképek egy része Burgenlandot a német tér részeként ábrázolta, és a térképeket a szöveg a megfelelő kontextusba helyezhette és felhasználhatta. Sok ilyen térképpel találkozhatunk például a grazi Georg Lukas munkáiban, aki egy helyütt csikóhalhoz hasonlította Burgenland térképi alakját.²⁷ Más részük a tartománynak a környező területekkel való viszonyára vagy az etnikai megoszlásra koncentrált. Sok térkép készült tehát kontextustól függetlenül, ahol készítőjük kézjegye is a térképre került, jelezve, hogy önálló alkotásként kell számba venni. Az impresszív geopolitikai térképezés mestere, a sokáig a *Volk und Reich* kiadónak dolgozó Alfred Hillen Ziegfeld térképeit például számos cikk, könyv illusztrációjaként megtaláljuk (8. ábra). Friedrich Lange saját térképalbumot is kiadott, amelyben néhány térkép Burgenlandot is tárgyalta. „A négy részre osztott Burgenland” immár egy erőteljes területi követelés-

25 Murber, 2018. 1382.

26 Jankó, 2021. 111–113.

27 Lukas, 1927. 718.; Lukas, 1929.

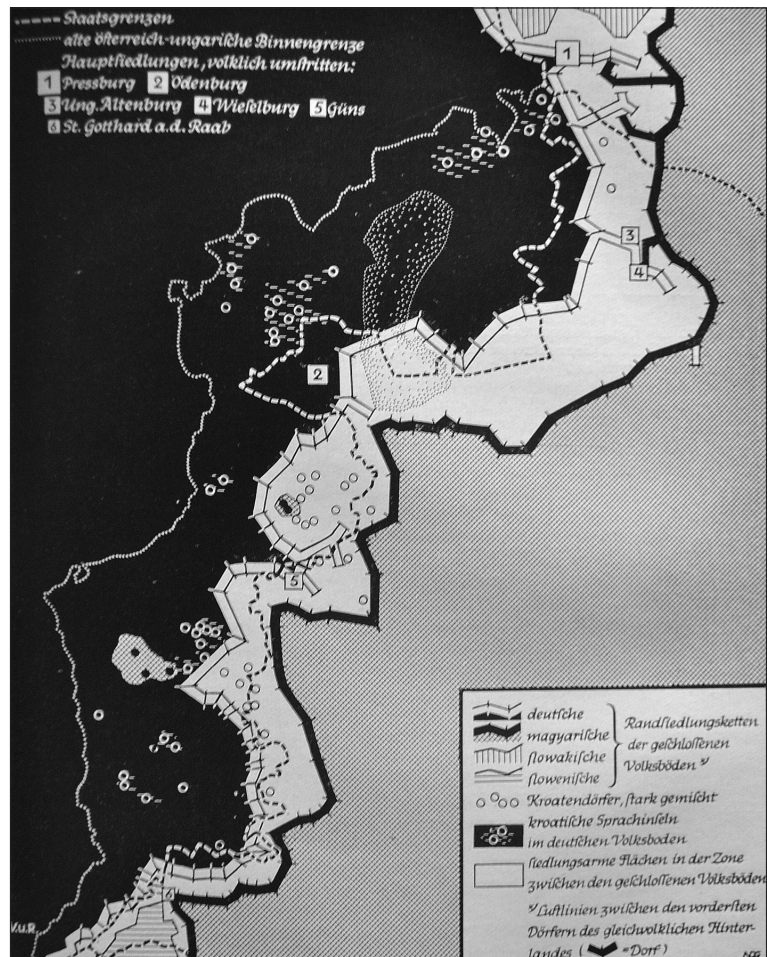
9. ábra. A négy részre osztott Burgenland.
 Forrás: Lange, 1935. 64.

ként értelmezhető. „Csak a maradékot kapta meg Ausztria (...), így hát itt is mindenfelé határok húzódnak németek és németek között”²⁸ (9. ábra).

A korszak geopolitikai térképeinek sorában egy különösen figyelemre méltó található, pontosabban két térkép, a második az elsőnek a továbbfejlesztése. Szerkesztője Otto-Albrecht Isbert, aki a berlini magyar intézetben és más, a határon túli németiség kutatásával foglalkozó intézetben is dolgozott. Szóban forgó térképei a *Volk und Reich* kiadónál, illetve a *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschums* (A határ- és külhoni németiség kézikönyve) című összefoglaló kiadványban jelentek meg. Isbert jól ismerte a magyar viszonyokat, hiszen doktori disszertációját is a közép-dunántúli népességből írta, volt is emiatt vitája a magyar történész- és földrajzos-társadalom tagjaival.²⁹ Isbert azt írta, hogy saját térképével a Bátty Zsigmond – Kogutowicz Károly-féle etnikai térképekkel kívánt vitatkozni, utóbbiak ugyanis egy vegyes, kevert lakosságú zónaként igyekeztek láttatni a térséget. Isbert

²⁸ Lange, 1935. 64.

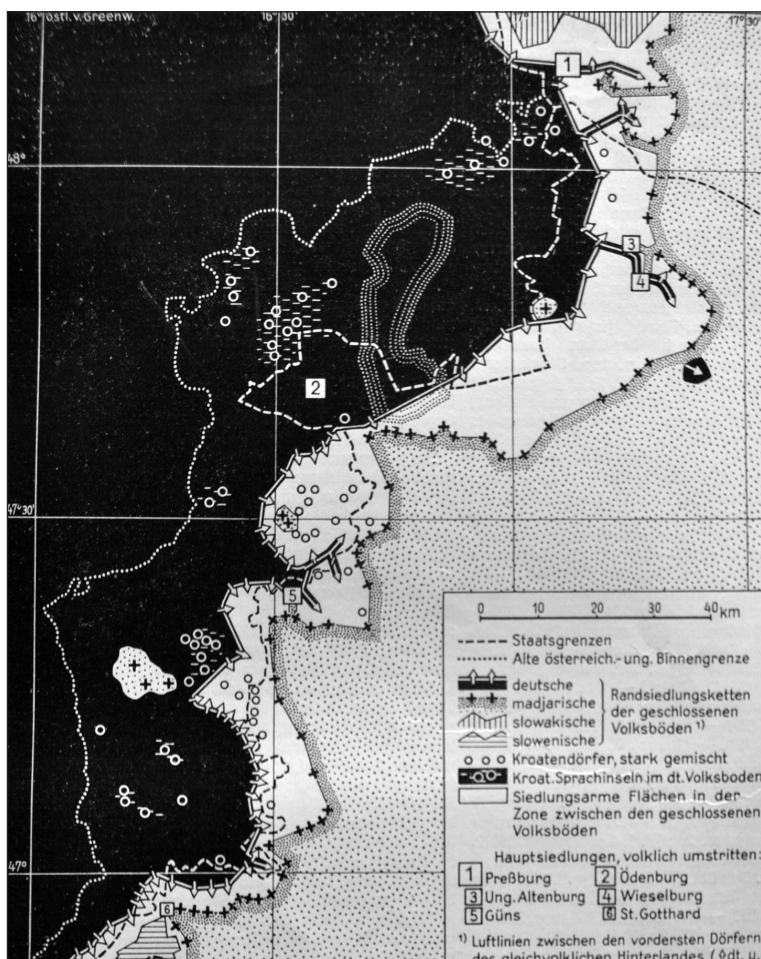
²⁹ Ujváry, 2010. 249–256.; Jankó, 2021. 131–134.

10. ábra.
 A német–magyar
 néphatár I.
 Forrás: Isbert,
 1934. 139.

azonban mellett érvet, hogy az a német és a magyar etnikum sokkal egyértelműben elkülönül a térben (10–11. ábra).

A tárgyalt térképeket Dora Nadge (NDG a térképeken), egy korabeli Ziegfeldtanítvány készítette. Isbert azt igyekezett szemléltetni, hogy az államhatár statikuságával szemben a nyelvhatárok dinamikus, mozgó képződmények, ehhez használta a háborús metaforákat. A népek frontján a magyarság és a némettség küzd, közöttük a horvátság nyelvzigetei, a lakatlan hegyeségi és mocsaras területek alkotnak egy lövészárokszerű fehér sávot. A korábbi térképen a németeket fehér falak, bástyaszerű kiugrások védelmezik, ilyeneket a magyar oldalon csak a Moson megyei résznél láthatunk, azaz itt van erősebb gyarapodásban a magyarság. Az újabb térképen viszont a fekete színnel jelölt zárt német néptalajból a magyar néptalaj irányába mutató kis fehér nyilak jelzik a népi előrenyomulását. Isbert itt négy-öt ütközési pontot, hídfőt azonosított: Pozsony és Hegyeshalom, Moson és Magyaróvár, Sopron (ez csak az első térképen látszik), Kőszeg és Szentgotthárd térsége

11. ábra.
 A német–magyar
 néphatár II.
 Forrás: Isbert,
 1933. 666.

ben. Ezeknél erősebb, feketén kihúzott nyilak hatolnak előre kelet felé. A két térkép közötti változtatások jelzik talán azt, hogy Isbert nem volt biztos az etnikai-népesezési folyamatok kimenetelében, abban, hogy a németiség vagy a magyarság nyer-e inkább teret, melyik nyomul melyik irányába. A második térképen vizuálisan a német agresszió látszik, a szöveget változatlanul hagyva a szerző mégis a magyarság terjeszkedéséről írt. Ez megmutatkozik a Sopron melletti módosításokban is, Isbert értékelése azonban a város esetében változatlan maradt: Sopron népi tekintetben a zárt német néptalajon belül fekszik, azonban politikailag a város a feje tetejére lett állítva, így karaktere és tudata ma magyar. Így hiába a számtalan kapocs a németiséggel táji, gazdasági, közlekedési és népiségi tekintetben, a várost és környékét tulajdonképpen kiszakították a környezetéből.

A két világháború közötti Burgenland történetét szimbolikusan egy atlaszmű zárta le. A Burgenland-atlasz volumene és hosszas háttértörténete miatt azon-

ban még további kutatási perspektívákat is ígér.³⁰ Az autodidakta neunkircheni kartográfus Fritz Bodo és a bécsi egyetemi földrajzprofesszor Hugo Hassinger ötletéből, előbbi rohammunkájával 1941-re jelent meg, három évvel azután, hogy az *Anschluss* révén Ausztriában is hatalomra jutó nemzetiszocialista rezsim felosztotta Burgenlandot a szomszédos tartományok között. A több mint száz oldalas színes, adatgazdag térképanyagból és kísérőszövegből álló mű szakmai szempontból egészen magas szintű, a térképeket tervező Bodo kivételes tehetségét jelzi, és a korszak kontextusának bélyegeit (antiszemitizmus, fajpolitika, expanziós geopolitika) szerencsére alig viseli magán. A munkában Bodo egyik utolsó térképe a felosztott Burgenland helyén létrejövő közigazgatási képződményeket mutatja – bár a néhai Burgenland nyugati határát halvány vonal formájában észrevehetjük –: csak három burgenlandi járásszékhely maradt kerületközponti rangban. Az előszóban Hassinger Burgenland tájnév formájában való fenntartását javasolta (12. ábra).

Befejezés

A röviden bemutatott műveken is látható volt az a folyamat, ahogy Burgenland térképi alakot öltött. Ezzel párhuzamosan alapvető vita alakult ki a földrajzosok és a földrajzi véleményformálók között, hogy Burgenland életképes-e vagy sem, egyben tartható-e tartományként, vagy inkább fel kell osztani a szomszédos osztrák tartományok között. Miután a soproni népszavazás megtörtént, számos földrajzos nyilatkozott borúlátóan ebben a kérdésben.³¹ Ezen írások alapján nyilvánvaló, hogy elsősorban a szikrai hágónál elszűkülő (darázsderék – Wespentaille),³² és ily módon gyakorlatilag két tartományrészre eső Burgenlandban érzékelték a fő nehézséget. Önmagában a térképi alak is erősítette ezt a diskurzust, amely tükrözte a kor földrajzi látásmódját, a környezeti determinizmust. A kor közlekedési lehetőségei is szerepet játszottak ebben. A motorizált közlekedés még nem volt elterjedt, elsősorban vasúton lehetett közlekedni. A szikrai hágó „legyőzése” azonban néhány évtized múltán már nem volt akkora technikai kihívás. Lássuk be azt is, hogy ezen akadály csupán Közép-Burgenland megközelítésében jelentett problémát. A két világháború között a Sopronon keresztüli közlekedésnek sem volt akadálya, Dél-Burgenland megközelítése északi irányból akkor is a Pitten-völgyön keresztül történt, mint ahogy ma is.

Burgenland kettő- sőt háromfelé osztottsága tehát részben a térképi megjelenéséből, részben a domborzati tagoltságából fakadt a földrajzosok szemében, ami a 20. század második felétől a fejletlen dél–fejlett észak toposzában élt tovább. A geopolitikai gondolkodás részben hasonló tőről fakadt. Sopron, illetve a további német etnikumú területek „elvesztésében” látták a tartomány egyik fő politikai földrajzi problémáját, amelyet számos térkép igyekezett ellensúlyozni, elképzelve és

³⁰ Svatek, 2009, 2010, 2017; Törő, 2020b.

³¹ Güttenberger, 1922; Lukas, 1922; Sieger, 1923; Krebs, 1928; Gsteu, 1936.

³² Krebs, 1928. 256.

12. ábra. A felosztott Burgenland. Forrás: Bodo, 1941. 106.

megjelenítve egy nagy Burgenland rajzolatát. Mindez később, a kimondottan geopolitikai elemzésekben már a Magyarországtól való elcsatolás felvetéseként, így megoldásként is megjelent.³³ Mások viszont a Burgenland területébe benyúló soproni területben vélték megtalálni egy esetleges magyar agresszió kiindulópontját.³⁴

A két világháború között azonban nem mindenki látta a problémát Burgenland alakjában és tagoltságában. A turisztikai megközelítések ugyanis a Fertőzug pusztaromantikáját könnyűszerrel közös nevezőre tudták hozni a déli hegy- és dombvidékek archaikus falusi idilljével. Ez azonban már egy másik történet.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Békési

2007 Békési, Sándor: *Verklärt und verachtet. Wahrnehmungsgeschichte einer Landschaft: Der Neusiedler See*. Frankfurt am Main, 2007.

Bericht

1919 *Bericht über die Tätigkeit der Deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye*. 1. Band. Wien, 1919.

Bodo

1941 *Burgenland (1921–1938). Ein deutsches Grenzland im Südosten*. Hrsg. v. Bodo, Fritz. Wien, 1941.

Boehm

1925 Boehm, Max Hildebert: *Die deutschen Grenzlande*. Berlin, 1925.

Bowd–Clayton

2015 Bowd, Gavin – Clayton, Daniel: Emmanuel de Martonne and the Wartime Defence of Greater Romania: Circle, Set Square and Spine. In: *Journal of Historical Geography*, 47. (2015) 50–63. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2014.10.001>.

Brettl

2021 Brettl, Herbert: Lawrence Martin, der „Geburtshelfer“ des Burgenlandes. In: *Burgenland schreibt Geschichte 1921–2021*. Hrsg. v. Rathkolb, Oliver et al. Eisenstadt, 2021. 85–100. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 168–169.)

Demeter–Bottlik

2021 Demeter, Gábor – Bottlik, Zsolt: *Maps in the Service of the Nation. The Role of Ethnic Mapping in Nation-Building and Its Influence on Political Decision-Making Across the Balkan Peninsula (1840–1914)*. Berlin, 2021.

Farkas

2021 Farkas György: Adalékok a „Dunai határ” létrehozásának történetéhez. Párhuzamok és eltérések két közép-európai geográfus életútjának bizonyos állomásain. I–II. In: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 23. (2021) 3. sz. 79–104., 4. sz. 25–49.

33 Boehm, 1925.

34 Sieger, 1926. 74.

Gsteu

1936 Gsteu, Hermann: *Länderkunde Österreichs*. Innsbruck–Wien, 1936.

Güttenberger

1922 Güttenberger, Heinrich: Der anthropogeographische Aufbau des Burgenlandes. In: *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien*, 65. (1922) 47–55.

Győri-Withers

2020a Győri Róbert – Withers, Charles W. J.: Trianon és a brit földrajz. I–II. *Földrajzi Közlemények*, 144. (2020) 2. sz. 202–220., 3. sz. 294–310.

Gyuris

2014 Gyuris, Ferenc: Human Geography, Cartography, and Statistics: A Toolkit for Geopolitical Goals in Hungary until World War II. In: *Hungarian Cultural Studies*, 7. (2014) 214–241. DOI: <https://doi.org/10.5195/ahca.2014.173>.

Haslinger

2000 Haslinger, Peter: A regionális identitás kialakításának egy esete. Burgenland 1921–1938. In: *Regio. Kisebbség, Politika, Társadalom*, 11. (2000) 4. sz. 67–92.

Heffernan

1996 Heffernan, Michael: Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21. (1996) 3. sz. 504–533.

2002 Heffernan, Michael: The Politics of the Map in the Early Twentieth Century. In: *Cartography and Geographic Information Science*, 29. (2002) 3. sz. 207–226. DOI:10.1559/152304002782008512.

Helmer

1921 Helmer, Leo: Burgenland, Deutsch-Westungarn. In: *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, 9. (1921) 1–2. sz. 15–17.

Henrikson

1975 Henrikson, Alan K.: The Map as an “Idea”: The Role of Cartographic Imagery during the Second World War. In: *The American Cartographer*, 2. (1975) 1. sz. 19–53. DOI: <https://doi.org/10.1559/152304075784447243>.

Herb

1997 Herb, Guntram Henrik: *Under the map of Germany. Nationalism and propaganda 1918–1945*. London–New York, 1997.

Imendörffer

1919 Imendörffer, Benno: *Deutsch-Westungarn*. Berlin, 1919. (Schriften zum Selbstbestimmungsrecht der Deutschen außerhalb des Reiches, 10.)

Imre

2015 Imre, Joseph: Burgenland and the Austria–Hungary Border Dispute in International Perspective, 1918–22. In: *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, 4. (2015) 2. sz. 219–246. DOI:10.1353/reg.2015.0020.

Isbert

1933 Isbert, Otto Albrecht: Bevölkerung. Die deutsch-magyarische Volksgrenze. In: *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*. Hrsg. v. Petersen, Carl – Hermann, Paul – Ruth und Hans Schwalm. Breslau, 1933. 665–667.

1934 Isbert, Otto Albrecht: Der deutsch–magyarische Grenzraum. In: *Die südostdeutsche Volksgrenze*. Hrsg. v. Heiß, Friedrich – Wucher, Waldemar. Berlin, 1934. 136–168.

Jankó

2021 Jankó Ferenc: *Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között*. Bp., 2021. (A vidék vonzásában, 2.)

Jankó-Tóth

2008 Jankó Ferenc – Tóth Imre: *Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Történelmi és földrajzi esszé*. Szombathely, 2008.

Kaindlstorfer

1922 Kaindlstorfer, Hans: An der Grenze des Burgenlandes. In: *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, 10. (1922) 3–4. sz. 36–39.

Krebs

1928 Krebs, Norbert: *Die Ostalpen und das heutige Österreich*. Stuttgart, 1928.

Lange

1935 Lange, Friedrich: *Volksdeutsche Kartenskizzen*. 2. Aufl. Berlin, 1935.

Langhans

1897 Langhans, Paul: *Deutscher Kolonial-Atlas*. Gotha, 1897.

1903 Langhans, Paul: *Justus Perthes' Alldeutscher Atlas*. 2. Aufl. Gotha, 1903.

Lukas

1922 Lukas, Georg Alois: Deutschwestungarn – ein Elsaß-Lothringen der Ostmark. In: *Geographischer Anzeiger*, 23. (1922) 3. sz. 57–61.

1927 Lukas, Georg Alois: Unser Burgenland. In: *Alpenländische Monatshefte*, 4. (1927) 12. sz. 713–720.

1929 Lukas, Georg Alois: *Geopolitik und politische Geographie mit besonderer Rücksicht auf deutsches Land und Volk*. Graz, 1929.

Miltshinsky

1922 Miltshinsky, Viktor: *Das Verbrechen von Ödenburg*. Wien, 1922.

Monmonier

1991 Monmonier, Mark: *How to Lie with Maps*. Chicago–London, 1991.

Murber

2018 Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. In: *Századok*, 152. (2018) 6. sz. 1293–1320.

2021a Murber, Ibolya: *Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes*. Wiesbaden, 2021.

2021b Murber Ibolya: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Bp., 2021.

Pfaundler

1919 Pfaundler, Richard: *Die Zukunft der Deutschen in Westungarn*. Wien, 1919. (Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, 8.)

Pittaway

2008 Pittaway, Mark: Making Peace in the Shadow of War: The Austrian–Hungarian Borderlands, 1945–1956. In: *Contemporary European History*, 17. (2008) 3. sz. 345–364. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777308004529>.

Pleyer

1929 Pleyer, Kleo: Burgenland und Reich. In: *Volk und Reich*, 5. (1929) 1. sz. 11–19.

Popovici

1906 Popovici, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn.* Leipzig, 1906.

Rathkolb et al.

2021 *Burgenland schreibt Geschichte 1921–2021.* Hrsg. v. Rathkolb, Oliver – Polster, Gert – Steiger-Moser, Susanna – Kirchkopf, Johann – Burgstaller, Rosemarie. Eisenstadt, 2021. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 168–169.)

Rónai

1989 Rónai András: *Térképezett történelem.* Bp., 1989.

Seegel

2018 Seegel, Steven: *Map Men. Transnational Lives and Deaths of Geographers in the Making of East Central Europe.* Chicago–London, 2018.

Sidaritsch

1921 Sidaritsch, Marian: Begleitwort zu den Sprachenkarten. In: *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, 9. (1921) 9–10. sz. 147–148.

1922 Sidaritsch, Marian: Eine Studienreise des Geographischen Instituts der Universität Graz in das südliche Burgenland. In: *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, 10. (1922) 8–10: 110–114.

Sieger

1921 Sieger, Robert: Sprachenkarte und Bevölkerungskarte. In: *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, 9. (1921) 9–10. sz. 142–147.

1922 Sieger, Robert: Sprachenkarte und Bevölkerungskarte (Nachtrag). In: *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, 10. (1922) 5–7. sz. 78.

1923 Sieger, Robert: Vom Burgenland. In: *Deutsche Rundschau*, 197. (1923) 266–280.

1926 Sieger, Robert: Deutschösterreich und seine Landschaften. In: *Volk und Reich*, 2 (1926) 1. sz. 56–78.

Stepan

1920 *Burgenland. Festschrift aus Anlaß der Vereinigung des Landes der Heidebauern und der Heinzen mit Deutschösterreich.* Hrsg. v. Stepan, Eduard. Wien, 1920.

Svatek

2009 Svatek, Petra: „Der Burgenlandatlas“: Ein interdisziplinäres Atlasprojekt zwischen Erster Republik und NS-Zeit. Interdisziplinarität – Methodik – Politischer Konnex. In: *Burgenländische Heimatblätter*, 71. (2009) 2. sz. 120–133.

2010 Svatek, Petra: „Fritz Bodo – Atlaskartographie in den 1930er und frühen 1940er Jahren. In: *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 152. (2010) 323–338. DOI:10.1553/moegg152s323.

2017 Svatek, Petra: Burgenlandatlas. In: *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme.* Hrsg. v. Fahlbusch, Michael – Haar, Ingo – Pinwinkler, Alexander. Oldenburg, 2017. 2057–2060.

Szilágyi

2017 Szilágyi Adrienn: A tudományos nacionalizmus szolgálatában. A 19. századi földrajz-tudomány a nemzetépítő diszciplínák között. In: *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században.* Szerk.: Szilágyi Adrienn – Bollók Ádám. Bp., 2017. 58–75.

Tóth

2020 Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig.* Pécs, 2020.

Törő

2020a Törő László Dávid: Az osztrák és a magyar történetírás Burgenland-vitájáról (1918/1921–1945). In: *Valóság*, 63. (2020) 9. sz. 19–30.

2020b Törő László Dávid: Az osztrák és a magyar történetírás Burgenland-vitájáról (1918/1921–1945). In: *Újkor.hu*, <https://ujkor.hu/content/az-osztrak-es-magyar-tortenetiras-burgenland-vitajarol-19181921-1945>.

2022a Törő László Dávid: Történészek népi konstrukciói az 1945 előtti Burgenland-vitákban. In: *Századok*, 156. (2022) 1. sz. 195–208.

2022b Törő László Dávid: Határváros egy vitatott hovatartozású régióban. Történeti viták Sopron múltjáról a két világháború között. In: *Világtörténet*, 12. (44.) (2022) 2. sz. X??–?XI.

Ujváry

2010 Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Bp., 2010.

2021 Ujváry Gábor: *„Hűség városa, légy hű öre önmagadnak.” Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út*. Sopron, 2021.

Vares

2008 Vares, Mari: *The Question of Western Hungary / Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*. Jyväskylä, 2008. (Jyväskylä Studies in Humanities, 90.)

Winichakul

1994 Winichakul, Thongchai: *Siam Mapped. A History of the Geo-Body of a Nation*. Honolulu, 1994.

FERENC JANKÓ

SEAHORSE AND WASP-WAIST

MAPPED GEOGRAPHY OF BURGENLAND

Drawing on the literature of history of geographical knowledge, this paper attempts to analyze Burgenland's reception as a cartographic entity to understand how it was depicted and represented, how the maps were explained, and how these maps served the geographical discourses on Burgenland. The analysis of ten published maps from the interwar period shows how the loss of the province's would-be capital determined the discourse on regional dividedness, i.e. the two-facedness of Burgenland and how it was presented as a fundamental problem of the province's political geography. This problem was offset by several maps by imagining and depicting a drawing of a greater Burgenland. Later, in the explicit geopolitical papers, the question of further territorial rearrangements was also raised, paralleled with the conceptualization of Burgenland's geopolitical roles in the unified German space.